

18. Kırgızca ve Rusça sözcük çağrışımlarının karşılaştırılması

Süleyman BARLAS¹

APA: Barlas, S. (2022). Kırgızca ve Rusça sözcük çağrışımlarının karşılaştırılması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 312-323. DOI: 10.29000/rumelide.1192523.

Öz

Zihindeki bir duygu, düşünce veya imgenin bir diğerini akla getirmesi durumu olarak açıklanabilen çağrışım kavramı 2000 yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Sözcükler bütün duygu, düşünce veya imgeleri karşılama işlevine sahip olduğu için çağrışım kavramının temel öğeleri olarak kabul edilir. Ancak sözcükler zihinde sözlüklerde yer aldığı gibi alfabetik sıraya göre dizilmemektedir. Zihindeki dizilimde her sözcüğün kendi anlamsal bağlarının, bireysel ve toplumsal deneyimlerin, toplumların dünya görüşlerinin etkisi görülür. Bu nedenle sözcüklerin çağrışım ağları bireyden bireye, kültürden kültüre ve dönemden döneme farklılık gösteren dinamik bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada 1975 yılında L. N. Titova tarafından hazırlanan *Kırgızsko-Ruskiy Assotsiativny Slovar'* "Kırgızca-Rusça Çağrışım Sözlüğü" adlı eserde yer alan bazı sözcüklerin çağrışımları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar sosyolingüistik açıdan incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Çağrışım, serbest çağrışım, zihinsel sözlük, dil içi dünya görüşü, dilsel görelilik

Cross-cultural comparison of word associations in Kyrgyz and Russian

Abstract

The concept of association, which can be explained as a situation where an emotion, thought or image in the mind brings to mind another, has a history of more than 2000 years. Since words have the function of meeting all feelings, thoughts or images, they have considered as the fundamental components of the concept of association, but the words have not arranged in alphabetical order in the mind as in dictionaries. In the sequence in the mind, the effect of each word's own semantic ties, individual and social experiences, and world views (weltansicht) have seen. Therefore, the association networks of words have a dynamic structure that differs from individual to individual, culture to culture and period to period. In this study, the similarities and differences between the associations of some words in the *Kırgızsko-Ruskiy Assotsiativny Slovar'* "Kyrgyz-Russian Association Dictionary" prepared by L. N. Titova in 1975 have been analyzed sociolinguistically.

Keywords: Association, free association, mental lexicon, intralingual world view, linguistic relativity

1. Giriş

Çağrışım kavramına yönelik ilk düşünceler Platon'un ruhun ölümsüzlüğü üzerine kaleme aldığı ve Sokrates'in ölümünden önceki son saatlerinin işlendiği diyaloglardan oluşan Phaedo adlı eserindeki birkaç örnekte dile getirilmiştir. Bu örneklerden birinde Platon, kişinin yakın bir arkadaşına ait bir eşyayı gördüğünde yalnızca o eşyayı değil aynı zamanda o eşyanın sahibini de düşünmesini başka bir

¹ Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü (Diyarbakır/Türkiye), suleyman.barlas@dicle.edu.tr, 0000-0002-3776-1917 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 12.09.2022-kabul tarihi: 20.10.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1192523]

deyişle bu eşyanın kişiye sahibini hatırlatması durumunu çağrışım olarak nitelendirmiştir (Taylor, 1960, s. 187). Çağrışım ilk olarak değinen ismin Platon olduğu kabul edilse de çağrışım üzerine sistematik düşünmeye başlaması ve bir şeyin benzer (*similar*), zıt (*opposite*) ve komşu (*neighbour*) şeyleri anımsattığı fikrini ortaya atarak günümüzde çağrışım yasaları olarak da bilinen kurallar bütünüün temellerini atması nedeniyle literatürde çağrışımın kökeni genellikle Aristoteles'e dayandırılmaktadır (Dawson, 2004, s. 134; Mandler, 2007, s. 18; Sorabji, 1972, s. 42; Stacy vd., 2006, s. 75; Wertheimer vd., 2020, s. 21). Aristoteles'in temellerini attığı bu üçlü sistem, 17. ve 18. yüzyıllarda çağrışımçılar olarak da bilinen Birleşik Krallık ampiristleri John Locke (1632-1704), George Berkeley (1685-1753), David Hume (1711-1776), David Hartley (1705-1757), James Mill (1773-1836), John Stuart Mill (1806-1873) ve Alexander Bain (1818-1903) gibi isimler tarafından ortaya konulan teorilerde de örnek alınmış ve Aristoteles'in düşüncesine paralel biçimde benzerlik yasası (*law of similarity*), karşıtlık yasası (*law of contrast*) ve bitişiklik yasası (*law of contiguity*) olmak üzere üç bağlantı türü önerilmiştir (Dawson, 2004, s. 135-136).

Düşünceleri neyin bir arada tuttuğu, bir düşüncenin diğerini nasıl meydana getirdiği ve düşüncelerin nasıl birleştiği sorularına yoğunlaşan çağrışımçı gelenek 19. yüzyıla rastlayan deneysel psikolojinin temellerine de katkı sunmuştur (Wertheimer vd., 2020, s. 25). Çağrışımın yoğun biçimde kullanımı ise modern psikolojinin doğuşuyla başlamıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde çağrışım düşüncesi psikolojik bir kavram olarak değerlendirilerek psikolojik rahatsızlıkların tanısında ve tedavisinde kullanılan bir yöntem dönüşmüştür. Serbest çağrışım olarak da adlandırılan bu yöntemde hastadan veya denekten kendisine sunulan herhangi bir sözcüğün zihninde canlandırdığı ilk veya ilk birkaç sözcüğü yazması ya da söylemesi istenir. Tipik bir serbest çağrışım uygulamasında hastaya veya deneğe sunulan sözcüğe ipucu sözcüğü (*cue word*) (Maki, 2008), bu sözcüğe yanıt olarak verilen bütün sözcüklere ise hedef sözcük (*target word*) veya yanıt/tepkisi (*response*) denilmektedir (Nelson vd., 2000). İpucu sözcüğüne karşılık en az iki katılımcı tarafından verilen tepkilerin toplam sayısı ise ipucu sözcüğünün set büyüklüğünü (*set size*) göstermektedir (De Deyne vd., 2008).

Sözcük çağrışımlarını psikolojide ilk kullanan isim 1879'da Francis Galton olmuştur (Simonton, 2002, s. 140; Warren, 1921, s. 215). Galton tarafından tasarlanan sözcük çağrışım testleri modern psikolojinin kurucusu olarak gösterilen Wilhelm Wundt tarafından geliştirilerek yanıtlardaki reaksiyon süreleri de incelenmeye başlanmıştır (Shamdasani, 2003, s. 46). Wundt'un öğrencileri ise çağrışım deneylerinin uygulanma prosedürüne ilişkin çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Bu isimlerden biri olan Trautscholdt, zamandan kazanmak için sözcükleri deneklere duyurmak üzere bir araştırmacının görevlendirilmesini, Cattell ise deneklerin verdiği yanıtları kaydeden bir ses düğmesi tasarlayarak bunun kronoskopla eş zamanlı çalışmasını sağlamıştır. Daha sonra aynı isimler, serbest çağrışım testinden farklı olan kontrollü çağrışım testini geliştirmiştir (Woodworth vd., 1961, s. 45). Psikanalizin kurucusu olarak kabul edilen Freud ise 1880'lerde psikanalizde katarsis ve hipnoz yöntemlerini kullanmaktayken hipnozun kullanımıyla ilgili hastanın hipnoz edilememesi veya hipnoz edilen hastanın trans durumuna geçememesi ya da hipnoz sonrası ortaya çıkan bazı olumsuz durumlar gibi sorunlar nedeniyle 1889'da psikanalizde serbest çağrışımı yeni bir yöntem olarak kullanmıştır (Heller, 2005, s. 128). Ancak Freud'un kullandığı yöntem tam olarak serbest çağrışım (*freie assoziation*) değil kendi adlandırmasıyla *freier einfall*'dir. Smith (1999, s. 26-27), *freier einfall* terimini açıklamanın oldukça zorlayıcı olduğunu belirterek "akla düşme" (*falling into mind*), "bir düşüncenin aniden/beklenmedik bir anda akla gelmesi" (*out of the blue*) durumu olarak tanımlamış ancak yerine kullanılabilir herhangi bir sözcük önermemiş ve *freier einfall* sürecinde ortaya çıkan düşüncelerin istemsiz olduğunu belirtmiştir. 1903 yılında ise Carl Gustav Jung, psikiyatride tanının doğruluk seviyesini yükseltmede çağrışımlardan faydalanmıştır (Berry vd., 1998). Böylece ilk olarak Antik Çağ felsefesinde dile getirilen çağrışım

düşüncesi, 19. yüzyılın son çeyreğinde psikoloji alanında serbest çağrışım yöntemi olarak bazı psikolojik rahatsızlıkların tanısında ve tedavisinde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

20. yüzyılın başlarından itibaren psikolojinin yanı sıra dil bilim çalışmalarında da kullanılmaya başlanan serbest çağrışım yöntemi, yüzyılı aşkın süredir sözel davranışın incelenmesi için önemli araçlar sağlamaktadır (Rosenzweig, 1970, s. 95). Sözcüklerin ve kavramların içeriğini ve zihindeki düzenini araştırmada önemli bir yöntem olarak görülen sözcük çağrışım testleri, başlangıçta çağrışım normlarının oluşturulması amacıyla derlenmiştir. Normlar aynı dili ve kültürel mirası paylaşan bireylerin sözcük bilgisinin zihindeki organizasyonu hakkında bilgiler verirken aynı zamanda farklı dilleri konuşan bireyler arasında da toplumsal ve kültürel birtakım karşılaştırmalar yapılabilmesini sağlamaktadır. Sözcük çağrışım testlerinden elde edilen yanıtların dil bilimsel analizleri belirli bilgi alanları içinde arama yapma imkânı sunar. Zihindeki bağlantılı yapıların hatırlanma ve tanınmasında önemli rol oynayan sözcük çağrışımından belleğin performansının ve diğer davranışlarının tahmin edilmesinde de faydalanılır (Nelson vd., 2004). Günümüze daha yakın dönemlerdeki çalışmalarda sözlüksel bir odak benimsenmiş, zihinsel sözlüğün gelişimi, organizasyonu ve belirli değişkenlerin sözlüksel erişim üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Uygulamalı dil bilimde ilgi, çoğunlukla ikinci dil öğelerinin sözlüğe entegrasyonuna ve sözcük çağrışımının ikinci dil öğrenimindeki etkilerine yönelmiştir (Fitzpatrick vd., 2013). Toplumdilbilimsel açıdan ise yaş, cinsiyet, eğitim durumu, yaşanılan bölge, sosyoekonomik durum gibi çeşitli değişkenlerin sözcük çağrışımını üzerindeki etkileri ve toplumlar arasındaki kültürel farklılıkların değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Kapsamı oldukça geniş olan bu çalışmalardan elde edilen bilgilerden psikologlar, dil bilimciler, sinir bilimciler, reklamcılık ve pazarlama alanlarındaki araştırmacılar da faydalanmaktadır.

2. Dil Bilim Alanındaki İlk Çalışmalar

Sözcük çağrışım normları oluşturmaya yönelik çalışmalar 20. yüzyılın başlarına rastlar. Bu bağlamdaki ilk çalışma, 1910 yılında Grace H. Kent ve Aaron J. Rosanoff tarafından hazırlanan ve sonraki birçok çalışmada örnek alınan *A Study of Association in Insanity* "Akıl Hastalığında Bir Çağrışım Çalışması" adlı makaledir. Makalenin *Association in Normal Subjects* "Normal Deneklerde Çağrışım" başlıklı birinci bölümünde belirlenen yüz ipucu sözcüğünün her cinsiyetten, yaşları sekiz ve seksen arasında değişen, farklı eğitim seviyesinde, farklı bölgelerden, ana dili İngilizce olan veya İngilizceyi sonradan öğrenmiş bin kişiden derlenen çağrışımını yer almaktadır. Her ipucu sözcüğünün set büyüklüğü ve tepki sözcüklerinin sıklık değerlerinin verildiği bu çalışmanın daha sonra Woodrow ve Lowell (1916), O'Connor (1928), Schellenberg (1930), Keene (1951), Russell ve Jenkins (1954), Tresselt, Leeds ve Mayzner (1955), Jenkins ve Russell (1960) tarafından yapılan çalışmalarda örnek alınması daha geniş kapsamlı çağrışım normlarının oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Diğer Avrupa dillerindeki ilk çalışmalar ise İtalyancada Levy (1949), Fransızcada Rosenzweig (1957), Almandada Russell ve Meseck (1959), Lehçede Kurcz (1966), Rusçada Leontyev (1977) tarafından yapılmıştır.

Kırgız Türkçesinde sözcük çağrışımı üzerine yapılmış ilk ve tek çalışma 1975'te Larisa Nikolayevna Titova tarafından hazırlanan *Kirgizsko-Russkiy Assotsiativniy Slovar'* "Kırgızca-Rusça Çağrışım Sözlüğü" adlı karşılaştırmalı eserdir. Çalışmada toplam yüz kırk bir sözcüğün bin Kırgız Türkçesi ve beş yüz Rusça konuşan kişiden derlenmiş çağrışımını yer almaktadır. Kültürlerarası ortaklıklar ve farklılıkların yansımalarını göstermesi açısından önemli bir çalışma olan bu sözlükte yer alan veriler üzerinde herhangi bir karşılaştırma veya yorumlama çalışması yapılmamış olması dikkat çekicidir. İlgili çalışma bir kavramın farklı dilleri konuşan bireylerin zihninde hangi kavramlarla bağlantılı olduğunu göstermesi başka bir deyişle o dili konuşanların dünya görüşlerini yansıtması açısından son derece

önemlidir. Dünya görüşü (*weltansicht*) terimi ilk olarak Alman düşünür ve dil bilimci Wilhelm von Humboldt tarafından ortaya atılmıştır. Humboldt'un bu görüşü temelde farklı dilleri konuşan toplumların farklı dünya görüşüne sahip oldukları düşüncesine dayanır. Humboldt'a göre farklı dillerdeki sözcükler aynı kavramı gösterebilir bile hiçbir zaman gerçek eş anlamlı değildir ve her dilde özel bir dünya görüşü vardır (Aksan, 2009, s. 69). Dünyayı dil ve kültür merceğinden algılayan insanın aynı kavramları dünyanın farklı yerlerinde farklı biçimlerde etiketleyerek bu kavramlara farklı anlamlar yüklemesi kültürel farklılıkların dilde belirgin biçimde ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnuitçede *kar*, Arapçada *deve*, Kırgızcada *at* ile ilgili söz varlığının geniş olması diğer dillerde bu kavramları karşılamak için bir veya birkaç sözcük bulunması bu dilleri konuşanların ilgili kavrama hangi gözle baktığını ve o kültür için ilgili kavramların önemini de göstermektedir. Diller, Humboldt'un savunduğu biçimde o dili konuşanları kendi iç dinamiklerinin sunduğu yollardan geçerek düşünmeye ve konuşmaya zorlamakta bu durum da aynı dili konuşan toplumların benzer biçimde düşünüp benzer dünya görüşüne sahip olmalarına neden olmaktadır. Humboldt'tan etkilenen Franz Boas'ın ortaya koyduğu kültürel görelilik düşüncesine dayanan ve daha çok Edward Sapir ve Benjamin Lee Whorf tarafından biçimlendirilen dilsel görelilik ise bir dilde kodlanmış anlamın bir başka dilde farklı bir biçimde yer alacağını ya da bulunmayabileceğini öne sürer. Bu da farklı dilleri konuşan iki kişinin deneyimledikleri aynı gerçekliği farklı biçimlerde ifade etmesine neden olur (Büyükkantarcioglu, 2006: 29). Sözcük çağrışımları kısaca kavramların bireylerin zihninde hangi kavramlarla bağlantılı olduğunu gösterirken ölçek genişledikçe toplumların belleğindeki bağlantıları da göstermektedir. Farklı dillerde aynı kavramı karşılayan sözcüklerin kurduğu bağlantılar karşılaştırıldığında toplumların bazı kavramları birbirinden farklı algıladığı veya o kavramlara farklı gözle baktığı anlaşılmaktadır.

3. Karşılaştırma

1975'te yayımlanan "Kırgızca-Rusça Çağrışım Sözlüğü" adlı çalışmada 141 ipucu sözcüğüne Kırgızlar ve Ruslar tarafından verilmiş çağrışımlar yer almaktadır. Bu çalışmada karşılaştırılmak üzere seçilen on sözcüğün çağrışımları arasında görülen benzerlikler ve farklılıklar aşağıda sıralanmıştır. Seçilen sözcükler arasında *beyaz*, *siyah* ve *kırmızı* gibi renk adları; *kartal*, *at* ve *koyun* gibi hayvan adları; *yoğurt* ve *peynir* gibi hayvansal besinler; din adamının Kırgızca karşılığı *moldo* (imam) ve Rusça karşılığı *pop* (papaz) sözcükleri ile yaygın olarak kullanılan ev eşyalarından olan *halı* sözcüğü yer almaktadır. Sözcüklerin çağrışım setleri çok geniş olduğundan değerlendirmeler ilgili sözcüklerin çağrışım setlerindeki sıklığı en yüksek beş çağrışım üzerinden yapılmıştır. Tablolarda yer alan parantez içinde ve italik yazılı sözcükler ilgili sözcüğün Türkiye Türkçesindeki karşılığını veya açıklamasını göstermektedir.

3.1. Renkler

Cisimlerden yansıyan ışığın göz tarafından algılanmasının ardından beyinde oluşan duyular renk olarak adlandırılmaktadır. Renklerin evrensel olduğu düşünülse de aynı cisme bakan iki kişinin algıladığı aynı rengi farklı biçimde adlandırdığı durumlar yaşanabilmekte veya bazı dillerde sadece ana renklerin ve bunlara ek olarak beyaz ve siyahın adlandırıldığı bilinmektedir. Bu duruma benzer biçimde renk adlarının zihinde bağlantılı olduğu sözcükler de bireyden bireye hatta toplumdan topluma değişmektedir. Tablo 1'de Kırgız ve Rus toplumlarının beyaz, kırmızı ve siyah sözcükleri için türettiği çağrışımlar verilmiştir.

Tablo 1. Renk adları

Kırgızca				Rusça			
İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri	İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri
ak (<i>beyaz</i>)	226	kara (<i>siyah</i>)	202	beliy (<i>beyaz</i>)	108	sneg (снег) (<i>kar</i>)	116
		kök (<i>mavi</i>)	79			çyorniy (чёрный) (<i>siyah</i>)	58
		kar (<i>kar</i>)	52			svet (свет) (<i>ışık</i>)	22
		süt (<i>süt</i>)	40			zayats (заяц) (<i>tavşan</i>)	22
		köynök (<i>giysi, elbise</i>)	34			myedved' (медведь) (<i>ayı</i>)	18
kızıl (<i>kırmızı</i>)	161	alma (<i>elma</i>)	103	krasniy (<i>kırmızı</i>)	115	flag (флаг) (<i>bayrak</i>)	58
		kök (<i>mavi</i>)	89			galstuk (галстук) (<i>kravat</i>)	30
		cooluk (<i>baş örtüsü</i>)	80			tsvet (цвет) (<i>renk</i>)	42
		çaşıl (<i>yeşil</i>)	74			zelyoniy (зелёный) (<i>yeşil</i>)	29
		köynök (<i>giysi, elbise</i>)	69			çyorniy (чёрный) (<i>siyah</i>)	24
kara (<i>siyah</i>)	222	ak (<i>beyaz</i>)	164	çyorniy (<i>siyah</i>)	120	kot (кот) (<i>kedi</i>)	98
		kök (<i>mavi</i>)	42			beliy (белый) (<i>beyaz</i>)	72
		köynök (<i>giysi, elbise</i>)	28			voron (ворон) (<i>karga</i>)	28
		kızıl (<i>kırmızı</i>)	28			noç' (ночь) (<i>gece</i>)	19
		koy (<i>koyun</i>)	27			hleb (хлеб) (<i>ekmek</i>)	15

Tablo 1'den görüleceği üzere beyaz (*ak/beliy*) sözcüğü Kırgızların zihninde sıklıkla siyah, mavi, kar, süt ve elbise; Ruslarda ise kar, siyah, ışık, tavşan ve ayı sözcüklerini çağrıştırmıştır. Çağrışımlar arasındaki ortak sözcükler kar ve siyahtır. Ayı sözcüğünün Rus mitolojisinde önemli yere sahip olmasına rağmen beyaz sözcüğünün çağrışım setinde bulunması Rusya'nın kuzey bölgelerinde sık görülebilen kutup

aylarıyla ilişkilidir. Bu da coğrafyanın dil üzerindeki etkisine iyi bir örnektir. Kırmızı (*kızıl/krasnuy*) sözcüğü Kırgızların zihninde sıklıkla elma, mavi, baş örtüsü, yeşil ve giysi sözcüklerini; Ruslarda ise bayrak, kravat, renk, yeşil ve siyah sözcüklerini çağrıştırmıştır. Sıklığı en yüksek beş çağrışım içindeki tek ortak çağrışım yeşildir. İki dilde de kırmızı sözcüğünün çağrışımlarının genellikle mavi, siyah ve yeşil gibi dizisel (*paradigmatic*) veya renk gibi üst anlam ilişkisinde bulunduğu görülmektedir. Siyah (*kara/çyornuy*) sözcüğü ise Kırgızların zihninde sıklıkla beyaz, mavi, giysi, kırmızı ve koyun; Rusların zihninde ise kedi, beyaz, karga, gece ve ekmek sözcükleri ile bağlantılıdır. Sözcüğün çağrışım setinde yer alan sıklığı en yüksek beş çağrışım içindeki tek ortak sözcük beyazken Kırgızca çağrışım setinde daha çok beyaz, mavi ve kırmızı gibi dizisel öğelerin, Rusça çağrışım setinde ise kedi, karga ve ekmek gibi dizimsel (*syntagmatic*) öğelerin yer alması dikkat çekicidir.

3.2. Hayvanlar

Binlerce yıldır insanlarla birlikte yaşayan hayvanlar bu süreçte insanın yardımcısı, dostu, düşmanı ve besin kaynağı olmuştur. Bu durumlar, Tablo 2'de görüleceği üzere insanın hayvanlarla ilgili olarak zihninde kurduğu bağlantıların yapısını da biçimlendirmiştir.

Tablo 2. Hayvan adları

Kırgızca				Rusça			
İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri	İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri
bürküt (<i>kartal</i>)	228	algır (<i>avcı kuş</i>)	189	oryol (<i>kartal</i>)	114	ptitsa (птица) (<i>kuş</i>)	84
		uç- (<i>uç-</i>)	144			letat' (летать) (<i>uç-</i>)	57
		kuş (<i>kuş</i>)	87			parit' (парить) (<i>süzülmek</i>)	33
		kıraan (<i>ahcı kuş; çevik</i>)	53			gorniy (горный) (<i>dağ</i>)	28
		çоң (<i>büyük</i>)	47			nebo (небо) (<i>gökyüzü</i>)	16
cılık (<i>at</i>)	203	kulun (<i>0-6 aylık at yavrusu</i>)	105	loşad' (<i>at</i>)	176	belaya (белая) (<i>beyaz</i>)	22
		at (<i>at</i>)	101			krasivaya (красивая) (<i>güzel</i>)	22
		bee (<i>kısrak</i>)	66			korova (корова) (<i>inek</i>)	19
		kişeneyt (<i>kişner</i>)	39			kon' (конь) (<i>at</i>)	18
		köp (<i>çok</i>)	39			bıstraya (быстрая) (<i>hızlı</i>)	17
koy	231	eçki	202	ovtsa	92	şerst' (шерсть)	106

(koyun)	(keçi)		(koyun)	(yün)	
	semiz (yağlı)	78		baran (koç)	91
	kozu (kuzu)	46		stado (стадо) (sürü)	21
	mal (hayvan)	46		tonkoruşnaya (тонкорушная) (besili)	21
	ak (beyaz)	39		jirnaaya (жирная) (yağlı)	19

Çoğu kültürde kutsal kabul edilen kartalın (*bürküt/oryol*) Kırgızların zihninde sıklıkla avcı kuş, uçmak, kuş, alıcı kuş ve büyük; Rusların zihninde ise kuş, uçmak, süzülme, dağ ve gökyüzü sözcükleriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Kırgızca konuşanların kartalı avcı, alıcı kuş olarak görmeleri yalnızca kartalın doğasından kaynaklanan avcılık yeteneğinden değil aynı zamanda Kırgız kültüründeki kartalla avlanma geleneğinden de kaynaklanmaktadır. Aksi durumda Rusların da kartalın avcılık yeteneğine uygun olan, bu yetenekle ilişkili çağrışımlar vermeleri beklenirdi. Kırgızlar için göçebe yaşamın gereklerine uygun biçimde hem ulaşımda hem de yük taşımacılığında kullanılan, bunların yanı sıra etinden ve sütünden de faydalanılan değerli bir hayvan olan at (*cilkı/loşad*), Kırgızcada rengine, yaşına, cinsiyetine ve kendisinden yararlanılış biçimlerine göre farklı adlar almıştır. Bu adlardan olan kulun (*o-6 aylık at yavrusu*) ve bee (*kısrak*) sözcükleri at sözcüğünün çağrışım setinde önemli yere sahiptir. At sözcüğünün Rusça çağrışım setinde ise daha çok atı niteleyici beyaz, güzel, hızlı gibi dizimsel çağrışımlar yer almaktadır. Eti, sütü ve yününden faydalanılan koyunun (*koy/ovtsa*) ise Kırgızların zihninde sıklıkla keçi, yağlı, kuzu, hayvan ve beyaz; Rusların zihninde yün, koç, sürü, besili ve yağlı sözcükleriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Sözcüğün çağrışım setinde kültürel açıdan dikkat çekici herhangi bir öge bulunmamaktadır. Buradan koyunun iki toplumun kültürel yaşamında benzer konumlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle iki toplumun da koyuna bakış açısının benzer olduğu söylenebilir.

3.3. Hayvansal ürünler

Hayvan bedeninden elde edilen bütün ürünler hayvansal ürün olarak değerlendirilmekte ve yaşamın hemen her alanında kullanılmaktadır. Tablo 3'te bu ürünlerden biri olan yoğurdun Kırgızlar ve Rusların zihninde kurduğu bağlantılara yer verilmiştir.

Tablo 3. Hayvansal ürünler

Kırgızca				Rusça			
İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri	İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri
ayran (yoğurt)	142	süt (süt)	158	ayran (yoğurt)	98	moloko (молоко) (süt)	62
		kıçkıl (ekşi)	132			kislyy (кислый) (ekşi)	45
		ak (beyaz)	104			kefir (кефир) (kefir)	34

		açuu (acı)	75			vkusny (вкусный) (lezzetli)	26
		kımız (kıımız)	59			napitok (напиток) (içecek)	16
bıřtak (peynir)	182	süt (süt)	128	sır (peynir)	104	gollandskiy (голландский) (Hollanda peyniri)	128
		tattuu (lezzetli, tatlı)	121			vkusny (вкусный) (lezzetli)	38
		ayran (yoğurt)	89			ıyolty (желтый) (sarı)	38
		ak (beyaz)	68			maslo (масло) (yağ)	26
		sarı (sarı)	68			moloko (молоко) (süt)	24

Yoğurt (*ayran/ayran*) sözcüğünün iki dildeki çağrışım setinde de yoğurdun ham maddesiyle ve tadıyla ilişkili olarak süt ve ekşi sözcükleriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Kırgızca çağrışım setinde farklı olarak Kırgız kültüründe önemli yere sahip kıımız; Rusça çağrışım setinde ise kefir yer almaktadır. Bu durumla atı sadece binek veya basit bir yük taşıyıcısı olarak gören toplumlarda karşılaşılması mümkün değildir. Kırgızlar atın etinden ve sütünden de faydalandıkları için süt ürünü olan yoğurdun çağrışımları arasında sıklıkla kıımızın bulunması beklenen bir durumdur. Bölgesel açıdan Kafkasya kökenli fermente bir içecek olan kefir ise Rusya'da da yaygın olarak tüketilmektedir. Yoğurttan daha akışkan, ayrandan daha koyu kıvamlı ve yoğurt gibi fermente bir ürün olan kefirin yoğurt sözcüğünün Rusça çağrışım setinde bulunması rastlantı değildir. Peynir (*bıştak/sır*) sözcüğüne bakıldığında iki dilde de çağrışımların çoğunlukla benzer olduğu söylenebilir. Rusça konuşanların verdiği en sık çağrışım Hollanda peyniridir ve bu çağrışım Kırgızca çağrışım setinde yer almamaktadır. İki dilde de lezzetli, süt, sarı ya da beyaz gibi peynirin kavram alanında bulunabilecek sözcükler yer almaktadır. Bu durum iki kültür için de peynirin ayırt edici bir öge olmadığını göstermektedir. Aynı sözcük, peynir türleri açısından zengin olan ve bu ürünleri yüksek oranlarda ihraç eden Fransa, Hollanda veya İsviçre gibi ülkelerde yaşayan bir gruba sunulursa peynir türlerinin sıklıkla yer aldığı bir çağrışım setinin oluşması beklenebilir.

3.4. Ev eşyası

Zemine serilerek veya duvara asılarak kullanılan önemli bir ev dekorasyon ürünü olan halı onu dokuyan toplumların kültür seviyesini, ekonomik yapısını, yaşam tarzını ve estetik anlayışını yansıtan bir kültür mirasıdır. Tablo 4'te halı (*kilem/kovyor*) sözcüğüne Kırgız ve Rus katılımcıların verdiği çağrışımlar yer almaktadır.

Tablo 4. Ev eşyası

Kırgızca				Rusça			
İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri	İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri
kilem (halı)	209	kooz (güzel)	374	kovyor (halı)	115	krasiviy (красивый) (güzel)	44
		şırdak (nakışlı keçe halı)	69			persidskiy (персидский) (İran halısı)	38
		töşök (yatak)	30			myagkiy (мягкий) (yumuşak)	30
		tuş kiyiz (nakışlı ve keçeden yapılmış duvar halısı)	30			stena (стена) (duvar)	16
		çoŋ (büyük)	29			visit (висит) (asılı)	11
						puşistiy (пушистый) (kabarık)	11

Tablodan görüleceği üzere halı (*kilem/kovyor*) sözcüğü Kırgız katılımcıların zihninde sıklıkla güzel ve büyük gibi sıfatların yanı sıra Kırgız kültürüne özgü keçeden yapılan şırdak (*nakışlı keçe halı*) ve tuş kiyiz (*nakışlı ve keçeden yapılmış duvar halısı*) sözcüklerini de yüksek oranlarda çağrıştırmıştır. Sözcüğün Rusça çağrışım setinde ise daha çok güzel, yumuşak, kabarık gibi sıfatlarla beraber halılarıyla ünlü İran ile Rus kültüründe de önemli yere sahip olan duvara halı asma geleneğiyle örtüşen duvar ve asılı gibi tepkiler yer almaktadır. Kırgızca çağrışım setinde yer alan şırdak ve tuş kiyiz sözcükleri tamamen Kırgız kültürüne özgü kavramlardır ve bu kavramlar Rus kültüründe yer almadığından Rusça çağrışım setinde de bulunmamaktadır.

3.5. Din adamları

Her dinde farklı adlarla anılan din adamları dini ritüellerin ve törenlerin yerine getirilmesini sağlayan din görevlileridir. Tablo 5'te büyük çoğunluğu Müslüman olan Kırgızların imam (*moldo*) ve büyük çoğunluğu Ortodoks Hristiyan olan Ruslarınsa papaz (*pop*) sözcüğüne verdiği çağrışımlar yer almaktadır.

Tablo 5. Din adamları

Kırgızca				Rusça			
İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri	İpucu Sözcüğü	Set Büyüklüğü	Tepki Sözcükleri	Sıklık Değeri
<i>moldo</i> (imam)	297	aldamçı (dolandırıcı)	97	pop (papaz)	169	tserkov' (церковь) (kilise)	56

	din (<i>din</i>)	74		boroda (борода) (<i>sakal</i>)	47
	dinçil (<i>dindar</i>)	58		ryasa (ряса) (<i>cübbe</i>)	41
	caman (<i>kötü</i>)	51		krest (крест) (<i>haç</i>)	23
	sopu (<i>sofu</i>)	43		popad'ya (попадья) (<i>papazın eşi</i>)	20

Moldo (*imam*) sözcüğünün çağrışım setinde daha çok imamı niteleyici türde dolandırıcı, dindar, kötü ve sofı gibi sözcükler yer alırken pop (*papaz*) sözcüğünün çağrışım setinde ise daha çok papazın kavram alanında bulunan kilise, sakal, cübbe, haç gibi sözcüklerin yer aldığı görülmektedir. Bu durumlar, Kırgızların Müslümanlıkta din görevlisi olan imama, Ruslarınsa Hristiyanlıkta din görevlisi olan papaza 1970'lerdeki bakış açısını yansıtmaktadır. Aynı sözcükler için günümüzde yapılacak bir çağrışım testi ilgili sözcüklere karşı toplumların bakış açılarında herhangi bir değişiklik olup olmadığını göstermesi açısından faydalı olacaktır. Papaz sözcüğü, çoğunluğu Katolik bir topluma sunulsaydı çağrışım setinde yer alan popad'ya (*papazın eşi*) sözcüğüne rastlamak mümkün olmayabilirdi. Çünkü Katoliklerde papazların evlenmesi yasaklanmışken Ortodokslarda papazların evlenmesine izin verilmektedir.

4. Sonuç

Seçili örnekler Humboldt'un dil içi dünya görüşü ve temelleri Boas'a kadar uzanan ancak daha çok Sapir ve Whorf tarafından biçimlendirilen dilsel görelilik prensibine uygun olarak toplumların dünyaya çerçeveleri dil, düşünce ve kültür tarafından çizilmiş farklı pencerelerden baktığını ve bir dilde yer alan herhangi bir kavramın başka bir dilde bulunamayabileceğini göstermektedir. Kırgızların kartala, ata ve halıya bakışını gösteren ve Rusçada bulunmayan *algır*, *kulun*, *şırdak* ve *tuş kıyız* gibi kavramlar bu duruma iyi birer örnektir. Bu tür karşılaştırmaların daha fazla yapılabilmesi için zihinsel sözlüklere ihtiyaç duyulmaktadır. Zihinsel sözlükler kültürler arası karşılaştırmaların yapılabilmesini sağlarken çevrim içi zihinsel sözlükler ise sürekli değişim hâlinde bulunan dil, düşünce ve kültürün kısacası bir toplumun dünyaya bakış açısının tarihî seyir içindeki değişimini de ölçülebilir kılması açısından önemlidir. Bu bilgilerden aynı toplumda yaşayan ve aynı dili konuşan kadın ve erkeklerin dünya görüşünün yanı sıra farklı eğitim seviyelerindeki veya farklı bölgelerde doğup büyümüş bireylerin dünya görüşlerinin tespit edilebilmesi de mümkündür. Yabancı dil öğretiminde ise bağlantılı sözcüklerin birlikte öğretilmeye çalışılması öğrenilen sözcüklerin bellekte daha kalıcı olmasını sağlayabilir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK.
- Berry, E. M., Kelly, D., Canetti, L. and Bachar, E. (1998). Word Association Test and Psychosexual Cues in Assessing Persons with Eating Disorders. *Perceptual and Motor Skills*, 86, 43-50.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. İstanbul: Multilingual.
- Dawson, M. R. W. (2004). *Minds and Machines: Connectionism and Psychological Modeling*. Oxford: Blackwell.
- De Deyne, S. and Storms, G. (2008). Word Associations: Norms for 1,424 Dutch Words in A Continuous Task. *Behavior Research Methods*, 40(1), 198-205.

- Fitzpatrick, T., Playfoot, D., Wray, A. and Wright, M. J. (2013). Establishing the Reliability of Word Association Data for Investigating Individual and Group Differences. *Applied Linguistics*, 36(1), 23-50.
- Heller, S. (2005). *Freud A to Z*. New Jersey: Wiley.
- Jenkins, J. J. and Russell, W. A. (1960). Systematic Changes in Word Association Norms: 1910-1952. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60(3), 293-304.
- Keene, C. M. (1951). *Commonality of Response on A Word-Association Test: A Study of Standardization Procedures and An Attempt to Forecast Moderate Emotional Maladjustment*. Unpublished Doctoral Dissertation, Stanford University.
- Kent, G. H. and Rosanoff, A. J. (1910). A Study of Association in Insanity. *American Journal of Insanity*, 67(1), 37-96.
- Kurcz, I. (1966). Inter-Language Comparison of Word-association Responses. *International Journal of Psychology*, 1, 151-161.
- Leontyev, A. A. (1977). *Slovar' Assotsiativnih Norm Russkogo Yazika*. Moskva: İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.
- Levy, M. (1949). *An Analysis of the Influence of Two Different Cultures on Responses to the Rosanoff Free Association Test*. Unpublished Master's Thesis, University of Chicago.
- Maki, W. S. (2008). A Database of Associative Strengths from the Strength-Sampling Model: A Theory-Based Supplement to the Nelson, McEvoy, and Schreiber Word Association Norms. *Behavior Research Methods*, 40(1), 232-235.
- Mandler, G. (2007). *A History of Modern Experimental Psychology: From James and Wundt to Cognitive Science*. Cambridge: MIT Press.
- Nelson, D. L., McEvoy, C. L. and Schreiber, T. A. (2004). The University of South Florida Free Association, Rhyme, and Word Fragment Norms. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(3), 402-407.
- Nelson, D. L. and Zhang, N. (2000). The Ties That Bind What is Known to the Recall of What is New. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 7(4), 604-617.
- O'Connor, J. (1928). *Born That Way*. Baltimore: Williams & Wilkins.
- Rosenzweig, M. R. (1957). Etudes sur L'association des Mots. *Annee Psychologique*, 57, 23-32.
- Rosenzweig, M. R. (1970). International Kent-Rosanoff Word Association Norms Emphasizing Those of French Male and Female Students and French Workmen. In L. J. Postman and G. Keppel (Eds.), *Norms of Word Association*, (pp. 95-176). Cambridge: Academic Press.
- Russell, W. A. and Jenkins, J. J. (1954). The Complete Minnesota Norms for Responses to 100 Words from the Kent-Rosanoff Word Association Test. *USN Technical Report*, No. 11, ONR N8 66216, University of Minnesota.
- Russell, W. A. and Meseck, O. R. (1959). Der Einfluss der Assoziation auf das Erinnern von Worten in der Deutschen, Franzosischen, und Englischen Sprache. *Zeitschrift für Experimentelle und Angewandte Psychologie*, 6, 191-211.
- Schellenberg, P. E. (1930). *A Group Free-Association Test for College Students*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Minnesota.
- Shamdasani, S. (2003). *Jung and the Making of Modern Psychology: The Dream of A Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simonton, D. K. (2002). *Great Psychologists and Their Times: Scientific Insights into Psychology's History*. Washington: American Psychological Association.
- Sorabji, J. (1972). *Aristotle: On Memory*. Providence: Brown University Press.

- Stacy, A. W., Ames, S. L. and Grenard, J. L. (2006). Word Association Tests of Associative Memory and Implicit Processes: Theoretical and Assessment Issues. In R. W. Wiers and A. W. Stacy, (Eds.), *Handbook of implicit cognition and addiction* (pp. 75-90). Thousand Oaks: SAGE.
- Taylor, A. E. (1960). *Plato: The Man and His Work*. London: Methuen & Co.
- Titova, L. N. (1975). *Kırgızsko-Ruskiy Assotsiativniy Slovar'*. Frunze: Mektep.
- Tresselt, M. E., Leeds, D. S. and Mayzner, M. S. (1955). The Kent-Rosanoff Word Association: II. A Comparison of Sex Differences in Response Frequencies. *The Journal of Genetic Psychology*, 87, 149-153.
- Warren, H. C. (1921). *A History of the Association Psychology*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Wertheimer, M. and Puente, A. E. (2020). *A Brief History of Psychology*. New York: Routledge.
- Woodrow, H. and Lowell, F. (1916). Children's Association Frequency Tables. *The Psychological Monographs*, 22(5), i-110.
- Woodworth, R. S. and Schlosberg, H. (1961). *Experimental Psychology*. London: Methuen & Co.